

Analysis of the Components of Border Guarding and Its Supportive Requirements in the Sahifeh Sajjadiyeh with a Focus on the 27th Prayer

Fathieh Fattahizadeh¹, Atefeh Bakhtiari²

1. Professor , Department of Quranic Studies and Hadith, Faculty of Theology, Alzahra University, Tehran, Iran, f_fattahizadeh@alzahra.ac.ir
 2. PhD student , Department of Quranic Studies and Hadith, Faculty of Theology, Alzahra University, Tehran, Iran , a.bakhtiari@alzahra.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
DOI: 10.22084/dua.2026.31463.1198 Article history: Received: 2025 September 13 Received in revised: 2025 December 26 Accepted: 2026 March 3 Keywords: Imam Sajjad, Sahifeh Sajjadiyeh, 27th Prayer, components of border guarding, supportive requirements, thematic analysis Publisher: Bu-Ali Sina University.	Protecting a country's borders against foreign aggression is one of the most fundamental duties of any government and is also regarded as a divine obligation and a lofty value in Islamic teachings. National security, which is the result of the efforts of border guards and the prudence of officials, provides the foundation for the growth and advancement of society. In this regard, the 27th Prayer of the Sahifeh Sajjadiyeh reflects the profound perspective of Imam Sajjad on the status of border guards and the necessity of supporting them. The present study, employing thematic analysis and using Excel software, analyzes the passages of this prayer and extracts a total of 85 basic themes, 6 organizing themes, and 3 overarching themes. The quantitative findings indicate that among the organizing themes, "factors contributing to the enemy's defeat" has the highest frequency (39 instances), followed respectively by "characteristics of border guards," "outcomes of successful border guarding," "support for border guards," "rewards of successful border guarding," and finally "obstacles to border guarding." Based on these frequencies, the overarching themes of the prayer are organized around three main axes: 1. Characteristics and supportive requirements of border guards; 2. Factors and obstacles related to the enemy's defeat; 3. Outcomes and rewards of successful border guarding. Overall, the thematic analysis yields an educational model representing Imam Sajjad's perspective on the duty of border guarding in its geographical dimension.

واکاوی تحلیل مؤلفه‌های مرزبانی و الزامات حمایتی آن

در صحیفه سجادیه با محوریت دعای ۲۷

فتحیه فتاحی‌زاده^۱، عاطفه بختیاری^{۲*}

۱. استاد گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران f_fattahizadeh@alzahra.ac.ir

۲- دانشجوی دکتری، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، a.bakhtiari@alzahra.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
شناسه DOI : 10.22084/dua.2026.31463.1198 سابقه مقاله: تاریخ دریافت : ۲۲ شهریور ۱۴۰۴ تاریخ بازنگری: ۵ دی ۱۴۰۴ تاریخ پذیرش: ۹ اسفند ۱۴۰۵ کلیدواژگان: امام سجاده (ع)، صحیفه سجادیه، دعای ۲۷، مؤلفه‌های مرزبانی، الزامات حمایتی، تحلیل مضمون ناشر : دانشگاه بوعلی سینا	دعا که گفتگوی انسان با خداست، هر چند در فهم عموم دین‌باوران یک گفتگوی ساده تلقی می‌شود، اما مبتنی بر مبانی خداشناسی، هستی‌شناسی و انسان‌شناسی عمیقی است؛ این مبانی نه تنها در آثار حکمی و فلسفی، بلکه در شعر شاعران نیز نمود و ظهور یافته است. پژوهش حاضر (به‌عنوان جستاری بینارشته‌ای میان «فلسفه اسلامی» و «ادبیات فارسی») با روش توصیفی تحلیلی و با رویکرد فلسفی به واکاوی مبانی ملاصدرا در مسئله «دعا» و پیوند این مبانی با اشعار شاعران فارسی‌زبان می‌پردازد. در این پژوهش با بهره‌گیری از مبانی هستی‌شناسی و انسان‌شناسی ملاصدرا، منظومه فلسفی جامعی درباره مسئله «دعا» بیان شده و حاصل این مذاقه، حکمی در اشعار فارسی بازتاب یافته است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که رهاورد مبانی حکمت متعالیه در مسئله دعا، ده مبنای حکمی است که این مبانی با محتوای اشعار شاعران فارسی هم‌پوشانی و هم‌نوایی فراوانی دارد؛ مبنای یادشده عبارتند از: «مؤثربودن دعا به‌عنوان یکی از اسباب نظام هستی، ضرورت تکمیل شرایط و رفع موانع در استجاب دعا، عدم استقلال دعا در تأثیرگذاری، دعا به‌مثابه جلوه‌ای از توفیق الهی، مطلوبیت ذاتی دعا، فطری بودن دعا، توافق قضا و دعا، ذومراتب بودن دعا، نقش حکمت الهی در استجاب دعا، و دعای تکوینی همه موجودات». در نهایت، پس از اثبات هم‌نوایی و پیوند ژرف میان سه ضلع «دعا»، «مبانی فلسفی» و «اشعار شاعران» این نتیجه حاصل می‌شود که «معارف حکمت متعالیه» و «اشعار شاعران مسلمان»، از آبشخور واحدی سرچشمه گرفته‌اند که همان جوهره‌ی حکمت مخزون در آموزه‌های وحیانی می‌باشد.

۱. مقدمه

مرزها به عنوان یکی از ارکان اساسی حاکمیت، نقشی حیاتی در تعریف و بقای موجودیت سیاسی، فرهنگی و امنیتی کشورها ایفا می کنند. از منظر دولت ها، حفاظت از تمامیت ارضی در برابر تجاوز خارجی، اصلی ترین وظیفه حاکمیتی و ضامن استقلال کشورهاست. اهمیت این موضوع چنان بالاست که در قرآن مسئولیت پاسداری از آن ها به عنوان یک حکم الهی مطرح شده است (ر.ک: نساء: ۷۵؛ صف: ۴؛ توبه: ۱۱۱) و چارچوب مسئولیت مرزداران را از یک وظیفه صرفاً سیاسی به یک تکلیف دینی ارتقا می دهد. این نظارت و کنترل مرزی، به دلیل تأثیر مستقیم بر امنیت کشورها، همواره مورد توجه حکومت ها بوده و هست که محصول تلاش شبانه روزی مسئولان نظام و مرزبانان است و بستری را برای پیشرفت و توسعه در جامعه فراهم می آورد. عدم حفاظت از مرزها، دشمن را نسبت به مواضع اتخاذی خود جسورتر می کند و جامعه اسلامی را آسیب پذیر می سازد؛ به همین دلیل، قرآن برای مرزبانان اجر عظیم مقرر کرده است (ر.ک. آل عمران: ۲۰۰).

امام سجاد (ع)، نه تنها به تقویت توان و قدرت ظاهری و مادی دفاع از کشور توجه دارند، بلکه با تأکید بر منبع اصلی قدرت، یعنی خداوند متعال، به بعد معنوی و ریشه ای امنیت به عنوان اصلی ترین عامل پیروزی مرزبانان اشاره می کنند و پیروزی مرزبانان را تنها از خداوند می خواهند. این رویکرد نشان می دهد که از دیدگاه ایشان، هیچ تلاشی بدون عنایت الهی به ثمر نمی نشیند و هر قدرتی، در نهایت از قدرت او نشأت می گیرد (ممدوحی، ۱۳۸۸: ۴۷۰) و چه بسا امت های پرقدرتی که بدون پشتوانه الهی، دشمنان به راحتی بر آنان مسلط می شوند. امام (ع) در دعای ۲۷ برای حفظ کشور الگویی را ترسیم کرده اند تا بتوان با استفاده از آن به سازماندهی و تجهیز امکانات و تدوین الزامات مرتبط با آن پرداخت. شناخت این وجوه در امر خطیر مرزبانی سبب برقراری، حفظ و تداوم امنیت مسلمانان خواهد شد.

این پژوهش با بهره گیری از روش تحلیل مضمون، دعای ۲۷ صحیفه سجادیه را مورد بررسی قرار می دهد و هدف آن است تا بدون دخالت سلیقه شخصی نگارنده، به استخراج مضامین دعای امام سجاد (ع) نائل شود. در ابتدای کار، روش پژوهش به طور موجز شرح داده شده است، سپس تحلیل کمی و کیفی بر مضامین دعا انجام گرفته و نتایج نهایی در قالب نمودار ارائه شده است. سؤال پژوهش حاضر این است: تحلیل مضمون دعای ۲۷ صحیفه سجادیه چه الگوی جامعی را از مؤلفه های مرزبانی و الزامات حمایتی لازم برای تحقق این دفاع و صیانت ارائه می دهد؟ عوامل و موانع پیروزی بر دشمن چیست و نتیجه پیروزی بر دشمن چه خواهد بود؟

۱-۱. پیشینه تحقیق و وجه نوآوری

در خصوص دعای ۲۷ صحیفه سجادیه مقالاتی به رشته تحریر درآمده است از جمله:

«بررسی سیما و منظر مرزبانان در صحیفه سجادیه» (محمدی و کاظمی نصرآبادی، ۱۴۰۲): در این پژوهش به روش توصیفی به بررسی ویژگی های مرزبانان همچون بصیرت، صبر، شجاعت، پرهیز از شهرت، عمل خالصانه، شهادت طلبی پرداخته شده است.

«تبیین عوامل انگیزشی رزمندگان در انجام جهاد بر اساس دعای ۲۱ صحیفه سجادیه» (شیرزاد، ۱۴۰۲): در این پژوهش به شیوه توصیفی تحلیلی به بیان عوامل انگیزشی دعای ۲۷ صحیفه سجادیه پرداخته شده است و گزاره های مناسب در تحریک برای شرکت در جهاد استخراج و سپس با آیات و روایات مورد بررسی قرار گرفته اند. این پژوهش یکی از عوامل مؤثر برای شرکت در جهاد را اجرای دانسته که شهدا در قیامت از آن بهره مند هستند و به عنوان عامل دیگر از فراموشی زن و فرزند و اموال نام برده است.

«رابطه جهاد با دین (با نگاهی به دعای ۲۷ صحیفه سجادیه)» (شعبان‌پور و صنعت‌پور، ۱۴۰۲): این مقاله به روش توصیفی تحلیلی به جهاد به‌عنوان امری مقدس پرداخته و رابطه بین دین و دفاع را با توجه به منابع دینی و از جمله صحیفه سجادیه، قرآن، نهج‌البلاغه تبیین نموده و به این نتیجه رسیده که جهاد و دفاع نه برای دنیا، بلکه برای گسترش سفره بندگی است و دستورات قرآن درباره جهاد برای احیای حیات الهی و توحیدی است و ارزندگی جهاد را در ارزش الهی آن دانسته است.

«بنیان نظری فرهنگ دفاع در قرآن و سنت با الهام‌گیری از دعای ۲۷ صحیفه (دفاع مشروع)» (بختیاری، ۱۴۰۱): در این مقاله به بیان اختلاف نظرهای موجود درباره دفاع پرداخته شده است. عده‌ای آن را حق و عده‌ای آن را جرم و عده‌ای نیز آن را وظیفه قلمداد می‌کنند. این مقاله نظریه فقهی جدیدی را بیان می‌نماید که اگر مدافع به مهاجم ضرر مالی و جانی بزند به وظیفه خود عمل نموده است و خون و مال مهاجم هدر می‌رود.

«بصیرت‌افزایی در نظام سیاسی و اعتقادی امام سجاد (ع) با تاکید بر دعای ۲۷ صحیفه سجادیه» (فارسی‌مدان، ۱۴۰۰): در این مقاله به تبیین فراز (وَ عَرَّفَهُمْ مَا يَجْهَلُونَ، وَ عَلَّمَهُمْ مَا لَا يَعْلَمُونَ، وَ بَصَّرَهُمْ مَا لَا يُبْصِرُونَ) که فرازی است شامل بصیرت‌افزایی پرداخته شده و نویسنده معتقد است به این دلیل که دوران امام سجاد (ع) سیاه‌ترین دوران در تاریخ اسلام بود و حکومت نیز به‌شکلی خودکامه درآمده بود؛ لذا امام (ع) در قالب دعا به بصیرت‌افزایی می‌پرداختند. این مقاله به بصیرت‌افزایی در دو شکل اعتقادی و سیاسی پرداخته است. در حوزه اعتقادی نگاهی به انسان‌شناسی، فرجام‌شناسی، تبیین معارف و در بعد سیاسی نیز به تشخیص حق و باطل و شناساندن دشمن پرداخته است.

وجه نوآوری پژوهش حاضر در به‌کارگیری روش تحلیل مضمون است که برخلاف سایر تحقیقات، بر کل دعای ۲۷ صحیفه سجادیه متمرکز بوده و مؤلفه‌های مستخرج به‌طور مستقیم از متن و سخنان حضرت برگرفته شده‌اند. این پژوهش در مقام استخراج الگو از سخنان خود حضرت است و نه برداشت دیگران؛ بنابراین صحت روایی و پایایی آن تضمین شده است.

۱-۲. ضرورت و اهمیت پژوهش

بهره‌گیری از آموزه‌های صحیفه سجادیه که در قالب دعا بیان شده است، زمینه رشد و بیدارسازی انسان و جامعه را فراهم می‌نماید (فارسی‌مدان، ۱۴۰۱: ۱۳۶). در این راستا، دعای ۲۷ صحیفه سجادیه، از چنان اهمیتی برخوردار است که می‌تواند به‌مثابه منبعی تربیتی در چگونگی تثبیت امنیت، انسجام معنوی و پشتیبانی روحی نیروهای مرزبانی و دفاعی به‌کار رود و تحلیل مضمون، استخراج و تبیین جامع و ساختاریافته معارف آن، این ظرفیت را دارد که چارچوبی عملیاتی برای تقویت بنیان‌های مرزبانی در نظام اسلامی فراهم آورد. ضرورت پژوهش حاضر از آن جهت است که معارف دعای ۲۷ می‌تواند مبنایی برای مدل‌سازی راهکارهای عملی در مواجهه با چالش‌های مرزبانی قرار گیرد، پژوهش حاضر با تبیین این معارف، درصدد است تا ضرورت بهره‌گیری از این منبع حیاتی را برای ارتقاء سطح امنیت و استحکام دفاعی جامعه آشکار سازد.

۱-۳. روش پژوهش

روش، به تکنیک‌های گردآوری و تحلیل داده‌ها گفته می‌شود و روش‌های کیفی پژوهش‌هایی هستند که در آن‌ها یافته‌های تولیدشده شمارشی نیست. با این تعریف، می‌توان گفت تحلیل مضمون در این دسته جای می‌گیرد که یکی از روش‌های تحلیلی مطالعات کیفی می‌باشد و نوعی مهارت است که به سبب آن داده‌های کیفی تحلیل می‌شوند (شیخ‌زاده، ۱۳۹۹: ۳۳).

با توجه به اینکه روش‌های ابتدایی در تحقیق و پژوهش، محدودیت‌های زیادی را برای پژوهشگران به‌وجود آورده بود، نیاز رشته‌های علوم انسانی به جایگزین‌شدن شیوه‌های کاربردی‌تر سبب ایجاد روش‌های جدیدی شد و تحلیل مضمون یکی از

آن‌هاست که می‌توان با استفاده از این ابزار از طریق نرم‌افزار و بدون ارائه نظرهای شخصی به نتایج دقیقی رسید. حسن روش تحلیل مضمون در این است که تمام فرازهای دعا به‌دقت مورد بررسی قرار می‌گیرد و احتمال ازدست‌رفتن نکته‌های هر چند کوچک بسیار پایین است و مسیر رسیدن به یافته‌های حاصل‌شده در پژوهش به‌طور استدلالی است و مخاطب به‌طور روشن و واضح با فرایند نتیجه‌گیری ارتباط برقرار می‌کند.

نخستین قدم برای تحلیل مضمون، استخراج گزاره‌های متن به مضامین پایه است. این مضامین اولین دسته و همین‌طور مضامین بنیادینی هستند که در روش تحلیل مضمون استخراج می‌شوند بعد از تلخیص مضامین پایه، با نگاهی کلی به آن بر اساس معیار شباهت، مضامین سازمان‌دهنده به‌دست خواهد آمد که بیانگر روابط میان مفاهیم پایه است. سعی مؤلف در این است که مضامین سازمان‌دهنده را انتزاعی‌تر ارائه نماید و در مرحله آخر مضامین فراگیر با توجه به مضامین سازمان‌دهنده به‌دست خواهد آمد که چکیده و الگویی جامع و حاکم بر کل متن است (استرلینگ آترید، ۲۰۰۱: ۳۸۸). در جدول زیر روش انجام مراحل ذکر شده است.

۴-۱. مفهوم‌شناسی

مرز: در متون جغرافیای سیاسی، «مرز» خط یا حد و محدوده‌ای است که قلمرو حاکمیت دولت را از سایر دولت‌ها متمایز می‌سازد و نشانه به رسمیت شناختن استقلال سیاسی آن دولت در چارچوب سرزمینی خاص است (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۰۰؛ میرحیدر، ۱۳۸۶: ۱۶۱).

در معارف دینی، این واژه دامنه‌ای وسیع‌تر دارد و تنها به حدود خاکی یا جغرافیایی محدود نیست، بلکه به «تغور الاسلام» نیز اطلاق می‌شود؛ یعنی مرزهایی که میان قلمرو ایمان و کفر، حق و باطل، و سلامت معنوی و انحراف اخلاقی تمایز ایجاد می‌کند (حلی، ۱۴۰۸ق: ۱/۲۹۳).

بر اساس دعای ۲۷ صحیفه سجاده، حضرت زین‌العابدین (علیه السلام) به آنان که مرزهای طبیعی و مادی مملکت اسلامی را پاسداری می‌کنند، توجه خاص دارند و لذا مرزهای مادی و طبیعی را مورد توجه قرار داده‌اند (انصاریان، ۱۳۸۳: ۱۰/۱۲). از

این منظر، دعای امام زین العابدین (ع) ناظر بر الگویی از صیانت است که ابعاد مادی را شامل می‌شود و مرزدار در نگاه امام، پاسدار حدود جغرافیایی است.

مرزبانی: اقداماتی که برای حفاظت از مرزها با هدف حفظ حاکمیت ملی کشور و به وجود آوردن ثبات در مسائل سیاسی با کنترل نحوه اجرای قراردادهای مرزی صورت می‌گیرد مرزبانی نام دارد (قیطاسی و رضایی، ۱۳۹۵: ۲۵). سلمان فارسی در باره اهمیت مرزبانی حدیثی از پیامبر نقل می‌کند که می‌فرماید: «یک روز مرزبانی در راه خدا از هزار روز نماز و روزه ماه رمضان برتر است و کسی که در راه مرزبانی در راه خدا بمیرد، روز قیامت پاداش مجاهد خواهد داشت» (حلی، ۱۴۰۸ق: ۱/۱۱۰).

۲. تحلیل آماری دعای بیست و هفتم صحیفه سجادیه

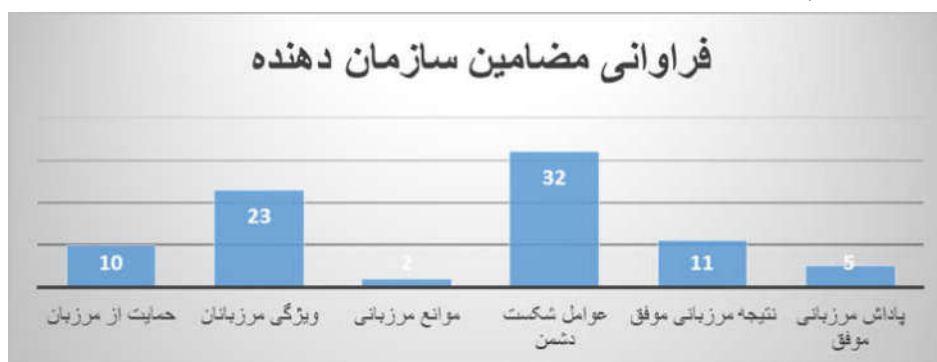
دعای ۲۷ صحیفه سجادیه از نظر کلی شش بخش و هجده فراز می‌باشد. نویسندگان ۸۳ مضمون پایه، ۶ مضمون سازمان‌دهنده و ۳ مضمون فراگیر از آن استخراج نموده و سپس مضامین فراگیر را تبیین کرده‌اند. بخش اول از شش بخش دعا در جدول تحلیل مضمون ذیل آورده شده است:

ردیف	متن دعا	مضمون پایه	مضمون سازمان‌دهنده
1	اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَ حَصِّنْ ثُغُورَ الْمُسْلِمِينَ بِعَزَّتِكَ، وَ أَيْدِ حُمَاتِهَا بِقُوَّتِكَ، وَ أَسْبِغْ عَطَايَاهُمْ مِنْ جَدَّتِكَ.	تأکید امام بر اهمیت راه‌های حفظ امنیت و استحکام جامعه اسلامی از جمله: لزوم توانمند کردن نگهبانان مرزها در حفظ استواری و تقویت مرزها، تامین نیازهای مالی نیروهای دفاعی	حمایت از مرزبان برای حفظ مرزها
		تجلیل از پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت به عنوان بنیان جامعه اسلام	اهمیت صلوات
2	اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَ كَثِّرْ عِدَّتَهُمْ، وَ اشْحَذْ أَسْلِحَتَهُمْ، وَ اخْزِسْ حَوَازِنَهُمْ، وَ امْنَعْ حَوَاسِنَهُمْ، وَ أَلْفَ جَمْعَهُمْ، وَ دَبِّرْ أَمْرَهُمْ، وَ وَايْزِ بَيْنَ مِرْهَمٍ، وَ تَوَحَّدْ بِكِفَايَةِ مُؤْنِهِمْ، وَ اغْصُدْهُمْ بِالنَّصْرِ، وَ أَعْنِهِمْ بِالصَّبْرِ، وَ الطَّفِّ لَهُمْ فِي الْمَكْرِ.	اهمیت حمایت مادی و معنوی از مرزبانان از جمله: روبه‌راه کردن کار و رفع سختی‌های آنها، تامین و کفایت آذوقه برای مرزبانان	حمایت از مرزبان
		اهمیت آمادگی نظامی مرزبانان شامل: قدرت سلاح، نفوذ ناپذیری، زیادبودن تعداد مرزبانان، تدبیر و دقت نظر در چاره‌جویی و خنثی نمودن حمله‌های دشمن، اتحاد، نیرومندی و دارابودن قدرت، صبر و شکیبایی	ویژگی‌های مرزبان
		تجلیل از پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت به عنوان بنیان جامعه اسلام	اهمیت صلوات

اهمیت صلوات	تجلیل از پیامبر اسلام (ص) و اهل بیت به عنوان الگوی هدایت و دانش	اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ ، وَ عَرِّفْهُمْ مَا يَجْهَلُونَ ، وَ عَلِّمْهُمْ مَا لَا يَعْلَمُونَ ، وَ بَصِّرْهُمْ مَا لَا يُبْصِرُونَ.	3
ویژگی های مرزبان	تأکید امام به دو مقوله ۱. بصیرت و آگاهی مرزبانان به حوزه جنگ و اهداف آن ۲. علم مرزبانان نسبت به برنامه های دشمن		
موانع مرزبانی موفق	عواملی که سبب غفلت از مرزبانی است: دنیاگرایی و مال فتنه انگیز	اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ ، وَ أَنْسِهُمْ عِنْدَ لِقَائِهِمُ الْعَدُوَّ ذِكْرَ دُنْيَاهُمْ الْخَدَاعَةِ الْعُزُورِ ، وَ امْنُ عَنْ قُلُوبِهِمْ خَطَرَاتِ الْمَالِ الْفُتُونِ.	4
اهمیت صلوات	تجلیل از پیامبر اسلام (ص) و اهل بیت به عنوان الگوی پایداری در برابر دشمن		
عوامل شکست دشمن	یادآوری نعمات بهشتی برای مرزبانان موجب ترغیب به جهاد و شجاعت در جنگ	وَ اجْعَلِ الْجَنَّةَ تَصَبُّبَ أُعْيُنِهِمْ ، وَ لَوْحَ مِنْهَا لِابْصَارِهِمْ مَا أَعْدَدْتَ فِيهَا مِنْ مَسَاكِينِ الْخُلْدِ وَ مَنَازِلِ الْكَرَامَةِ وَ الْحُورِ الْحَسَنَاتِ وَ الْأَنْهَارِ الْمُطَّرَّدَةِ بِأَنْوَاعِ الْأَشْرَبَةِ وَ الْأَشْجَارِ الْمُتَنَدِّلَةِ بِصُفُوفِ الثَّمَرِ حَتَّى لَا يَهُمَّ أَحَدٌ مِنْهُمْ بِالْإِذْبَارِ ، وَ لَا يَحْدُثُ نَفْسَهُ عَنْ قَوْمِهِ يَفْرَارِ.	5

جدول تحلیل مضمون، نشان دهنده تمرکز مضامین سازمان دهنده بر ۶ محور اصلی به شرح ذیل است: حمایت از مرزبانان، ویژگی های مرزبانان، موانع مرزبانی موفق، عوامل شکست دشمن، نتایج مرزبانی موفق، پاداش مرزبان پیروز. **میزان فراوانی** هریک در نمودار زیر ارائه شده است.

۲-۱. تحلیل مضامین فراگیر دعای ۲۷ صحیفه سجادیه

در این مرحله مضامین سازمان دهنده مستخرج از دعا بر اساس معیار شباهت، دسته بندی شدند و به این ترتیب، ویژگی های ساخت های بالا که با یکدیگر هم پوشانی دارند، یکسان سازی شد. در این صورت ویژگی هایی به دست آمد که مقاصد محوری امام (ع) را از دعای ۲۷ بازگو نمود. بر این اساس مؤلفه های ویژگی های مرزبان و الزامات حمایتی از مرزبانی، عوامل پیروزی و شکست در مرزبانی، نتیجه مرزبانی موفق و پاداش مرزبان پیروز، شاخصه ها و مضامین فراگیر به دست آمده است.

۲-۲. ویژگی‌های مرزبان و الزامات حمایتی از مرزبانی

با توجه به تحلیل مضمون انجام شده در دعای ۲۷ صحیفه سجادیه دو مقوله مهم از ویژگی‌های مرزبانان که سایر ویژگی‌های آنان را پوشش می‌دهد، برخورداری از بصیرت و قدرت است که در ذیل به آن‌ها پرداخته شده است.

۱-۲-۲. مؤلفه‌های بصیرت

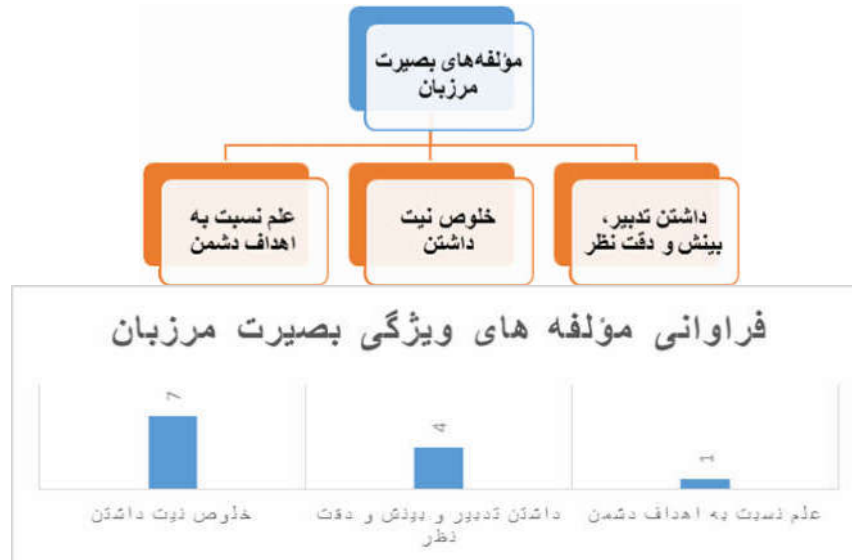
بصیرت و دقت نظر یکی از مؤلفه‌های بسیار مهم در دعای امام(ع) و از ویژگی‌های مهم مرزبانان است که در تمام حوزه‌های نظامی، اقتصادی، اعتقادی وجود دارد. راغب بصیرت را قدرت ادراک دل دانسته یعنی آگاهی انسان نسبت به نفس خویش (راغب، ۱۴۱۲: ۱۲۷)، این واژه در دعای ۲۷ نیز به همین معناست، یعنی نوع فکر مرزبان در خفا و آشکار و چگونگی استدلالش نسبت به خداوند است که زمینه‌ساز فهم عمیق واقعیات و تحلیل صحیح از آن‌ها است (تنکابنی، ۱۳۸۴: ۲۲۴) و زمینه تشخیص راه درست را فراهم می‌کند.

پرسامدترین مؤلفه‌ای که امام(ع) برای بصیرت مرزبان برشمرده‌اند، **داشتن خلوص نیت است (D64, D65, D66, D67, D72, D74, D84)**. از منظر امام(ع) برای رسیدن به بصیرت، مرزبان باید با خمیرمایه زندگی توحیدی آشنا شود و ولایت الهی داشته باشد. این آشنایی و ولایت، نه تنها یک اعتقاد قلبی، بلکه یک مسیر عملی برای فهم جایگاهش در میدان نبرد و مسئولیت‌های او در قبال خالق است. گرایش ذاتی رزمنده به خداوند و خلوص نیت او، ثمرات حیات‌بخشی به ارمغان خواهد آورد. این گرایش، هم در نظام سیاسی و هم در نظام اعتقادی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و می‌تواند در دفاع از وطن به مثابه یک سلاح مؤثر عمل کند. این سلاح معنوی، قدرتی فراتر از تسلیحات مادی به رزمنده می‌بخشد و او را در برابر سختی‌ها و چالش‌ها مقاوم‌تر می‌سازد. از نتایج ملموس آن می‌توان به دشمن‌شناسی و وظیفه‌شناسی در میدان جهاد اشاره کرد که خود منجر به اتخاذ تصمیمات صحیح در لحظات حساس نبرد می‌شود.

داشتن تدبیر، بینش و دقت نظر یکی دیگر از ارکان بصیرت در دعای امام(ع) است (D73, D71, D14, D8). بدون آن رزمندگان ممکن است در دام تاکتیک‌های فریبنده دشمن گرفتار شوند یا در مواجهه با شرایط غیرمنتظره، تصمیمات اشتباهی اتخاذ کنند. داشتن بینش و دقت نظر به آنان کمک می‌کند تا پیچیدگی‌های میدان نبرد و نیت پنهان حریف را درک کنند و از افتادن در دام‌های روانی و عملیاتی دشمن جلوگیری نمایند. اهمیت این موضوع زمانی روشن می‌شود که بدانند در جنگ چه چیزی مؤثر است. تنها بینش عمیق و دقیق است که مرز میان پیروزی و شکست را در لحظات سرنوشت‌ساز مشخص می‌کند و مرزبان با بینشی ژرف و تدبری عمیق می‌تواند پرده فریب دشمن را بدرود و تحولات جبهه آن‌ها را درک کند.

مؤلفه دیگر بصیرت، **علم است (D13)** که به بیان امام(ع) هم شامل احاطه یافتن نسبت به محیط خود مرزبان است و هم آگاهی نسبت به اهداف و برنامه‌های دشمن، آنجا که می‌فرمایند: «آنچه را نمی‌دانند، به آنان بیاموز» داشتن علم سبب می‌شود مرزبانان به ارزیابی به موقع عملیات دشمن بپردازند، فرصت‌ها را غنیمت شمرده و اقداماتی درست و گاه مبتکرانه در راستای رسیدن به اهداف انجام داده و به تجزیه و تحلیل درست خواهند رسید. البته باید گفت اگرچه ممکن است بین بصیرت و علم هم‌معنایی وجود داشته باشد، اما استفاده جداگانه امام(ع) از بصیرت و علم نشان از تفاوت این دو دارد. بصیرت ادراک قلبی و علم همراه با ایمان است. لذا آگاهی‌های سطحی از تعریف آن خارج می‌شود (سبحانی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰۳) و علم، یکی از مراتب رسیدن به بصیرت است. مرزبان زمانی به بصیرت می‌رسد که بتواند به آگاهی‌های خود عمق بخشد و بداند که چه کار مقدسی انجام می‌دهد و این کار برای چیست و با چه نیتی است؟ لذا حسن فعلی و فاعلی درکنار هم می‌تواند استعداد فرامادی مرزبانان را که همان بصیرت است، شکوفا کند.

۲-۲-۲. مؤلفه‌های قدرت

در کلام امام سجاد(ع) زیربنای توان قدرتی مرزها، وجود **توان انسانی** (D6, D7, D68, D69, D77, D9) است که تجهیز و آماده‌سازی آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و بیشترین سرمایه و برنامه باید صرف تربیت نیروی انسانی مرزها شود. درباره اهمیت این مسئله در قرآن نیز تأکید شده است (ر.ک: انفال: ۶۰) مسلماً با تربیت و توانمندسازی نیروی انسانی مسئول و توانمند، حفاظت از مرزها پویایی بیشتری خواهد یافت. به‌طور قطع می‌توان گفت قدرت نظامی و تکنولوژی‌های پیشرفته در جنگ به‌تنهایی و بدون نیروی انسانی بلااستفاده‌اند. درواقع، فناوری‌های نوین تنها ابزارهایی در دستان رزمندگان هستند و ارزش حقیقی آن‌ها در نحوه به‌کارگیری‌شان توسط نیروهای انسانی که به بیان امام(ع) «سالم، جسور و قدرتمند» هستند و موتور محرک جنگ و محور ایجادکننده تحول در میدان نبرد هستند می‌باشد؛ لذا نیاز است که به‌طور مستمر مورد رصد قرار بگیرند و نسبت به توسعه بخشی و ارزیابی میزان تعهد این بخش به‌عنوان بخشی از نظام قدرتی در جهاد توجه صورت پذیرد.

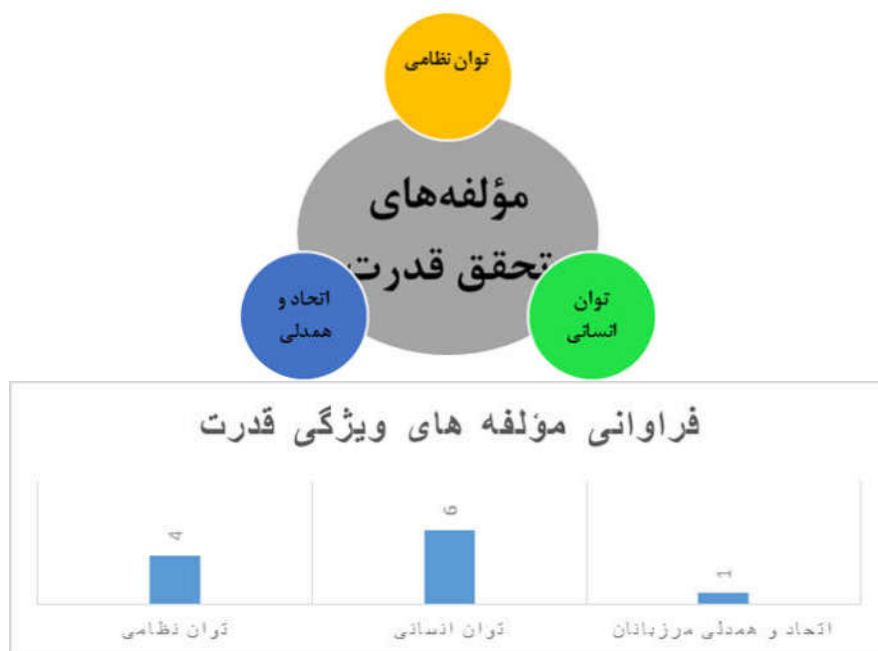
مؤلفه دیگری که در کلام امام(ع) برای تحقق قدرت بدان توجه شده است **توان نظامی** (D5, D6, D10, D70.) است. ذکر این نکته ضروری است که با پیشرفت‌های حاصل‌شده در دنیای امروز، قدرت در معنای ابتدایی خود یعنی نیروی جسمی به‌کار نمی‌رود و انتظاراتی از این واژه در ذهن مخاطب وجود دارد که ممکن است، آن‌ها را بر متن دعا غالب کند؛ بنابراین باید این واژه را با توجه به ضروریات دنیای مدرن معنا نمود، زیرا مصادیق واژه «قوه» درگذر زمان تغییر یافته است. قدرت نظامی در بافت امروزی یعنی توانمندشدن در تمامی عرصه‌های نظامی (غنی‌پور و همکاران، ۱۴۰۲: ۳۵) و هر مقدار که از منابع پشتیبانی آن کاسته شود، به‌همان اندازه ارزش واقعی‌اش کم خواهد شد.

با گذر زمان، قدرت نظامی از شکل سنتی و سخت‌افزاری به شیوه‌های نیابتی، اطلاعاتی و فناورانه تحول یافته و «منابع جنگی با تحولات جهانی به شکل نامحسوس و فناوری‌های نوین درآمده‌اند» (نظری، ۱۳۸۴: ۳۸۴). این تحول، صرفاً تغییر در ابزار جنگ نیست، بلکه بیانگر دگرگونی در شیوه حفاظت از مرزهای جغرافیایی است. در گذشته، دفاع از مرزها مبتنی بر حضور فیزیکی مرزبانان و تجهیزات آن‌ها در خط مقدم بود؛ اما در دوران جدید، صیانت از مرزها مستلزم بهره‌گیری از قدرت

هوشمند، سایبری و سامانه‌های اطلاعاتی است. تجربه اخیر جنگ هوشمند و نیابتی دشمن علیه کشورمان نیز نشان داد که اشکال جدید قدرت نظامی، به جای تمرکز بر تسلیحات کلاسیک، بر کنترل فضا و فناوری‌های مرزبانانه مؤثر است؛ بنابراین، تحول قدرت نظامی نه تنها ضرورت مرزدار جغرافیایی را نفی نکرده، بلکه آن را ارتقا داده است، زیرا دفاع مؤثر از سرزمین در عصر حاضر، بدون اتکا به توان علمی نظامی ممکن نیست.

مؤلفه دیگری که امام(ع) در افزایش قدرت مرزبانان به آن تأکید دارند، **اتحاد و انسجام (D9)** است که بدون آن حتی قدرت نظامی پیشرفته و توان انسانی گسترده بازدهی نخواهد داشت. اهمیت این موضوع به اندازه‌ای است که قرآن صراحتاً نسبت به آن تأکید کرده است (ر.ک: آل عمران: ۱۰۳-۱۰۵). تقویت همگرایی، اتحاد و هوشیاری رزمندگان و مردم در برابر تلاش نظامی و جنگ روانی دشمنان، برای ایجاد تفرقه از تأکیدات امام(ع) است که اسباب اختلاف‌انگیزی و نفاق را از بین برده و دشمن را ناتوان می‌کند (اخوان کاظمی، ۱۳۸۶: ۱۴۱). لازمه این انسجام قبول تفاوت‌ها و فرهنگ‌های مختلف و هم‌گرایی ملی حول محور دفاع از تمامیت ارضی در بین رزمندگان است که سبب می‌شود با توطئه‌های اختلاف برانگیزاننده دشمنان به‌طور جدی مقابله کرد.

۳-۲-۲. مؤلفه‌های حمایت از مرزبانی

بی‌تردید توسعه و ادامه حیات کشور در شرایط بحرانی به مشارکت مردم و رساندن سرمایه‌هایی بند است که از طریق آن‌ها به جبهه‌های نبرد تزریق می‌شود. حمایت پشت جبهه در جهاد به معنای پشتیبانی و کمک‌رسانی به رزمندگان در خط مقدم نبرد است و همه مردم در این امر سهیم هستند. چه آن‌ها که توان رزمی دارند و چه آن‌ها که ندارند و همه در دفاع از وطن مسئول می‌باشند. این حمایت را امام(ع) در دو بخش معنوی و مادی بیان نموده‌اند.

۳-۲-۱. حمایت مادی

در هر جنگی، نقش‌های پشتیبانی از جبهه نبرد، به‌اندازه حضور مستقیم رزمندگان در میدان نبرد حائز اهمیت است. **توانمندسازی مرزبانان (D1. D2. D4. D78. D79. D80)** در امر دفاع، یکی از مؤلفه‌های حیاتی این حمایت است. امام (ع) از مؤلفه‌هایی حمایتی همچون «تأمین مالی، رساندن تجهیزات نظامی، روبه‌راه کردن کار مرزبانان، رفع سختی‌های مرزبانان و رساندن آذوقه» نام می‌برد. طبق بیان ایشان، هنگام دفاع از کشور، هر شخص به‌تنهایی جزئی از پیکره سپاه اسلام به‌شمار می‌آید و وظایف اخلاقی و انسانی سنگینی را در کنار مرزبانان برعهده خواهد داشت که نشان‌دهنده بلوغ اخلاقی یک ملت است. به‌همین دلیل، قرآن کریم می‌فرماید: «فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً» (نساء: ۹۵). لذا، حمایت‌های پشتیبانی فراتر از یک تکلیف ساده بوده و ارزش و منزلتی هم‌تراز با جهاد فی‌سبیل‌الله دارد. جهاد در برابر دشمن، صحنه کارزاری را برای نیروهای حمایتی نیز فراهم می‌آورد تا بتوانند همپای رزمندگان در مقابل دشمن ایستادگی کنند.

ذکر این نکته ضروری است که امروزه، با درنظرگرفتن ماهیت دینامیک میدان‌های نبرد و عملیات‌های دوربرد متکی بر موشک و سلاح‌های کشتارجمعی، ضرورت ارائه یک سیستم پشتیبانی قوی، هوشمند و هدفمند به‌منظور کاهش آسیب‌پذیری نیروهای مرزی، بیش از پیش آشکار می‌شود. این حمایت، دیگر نمی‌تواند محدود به روش‌های منفعلانه و سنتی گذشته (نیل‌فروشان و امامیان، ۱۴۰۲: ۱۱۵) یا صرفاً بر تأمین تدارکات و تجهیزات نظامی به‌صورت دستی متمرکز گردد. بلکه مستلزم اتخاذ رویکردی جامع و چندبعدی است که ابعاد گسترده‌تری از جمله پشتیبانی لجستیکی، مالی، اطلاعاتی و معنوی را در کنار جنبه‌های سنتی پوشش می‌دهد و با بهره‌گیری از فناوری‌های نوین، امکان واکنش سریع و مؤثر به تهدیدات را فراهم نموده و به ارتقای سطح آمادگی و توان رزمی مرزبانان کمک شایانی می‌نماید که لازم است در کنار توصیه امام (ع) به آن نیز اشاره کرد.

نیروهای پشتیبانی نه‌تنها تقویت‌کننده خط‌مقدم هستند بلکه به بیان امام (ع) می‌توانند نقشی پررنگ در حمایت و صیانت از خانواده مرزبانان داشته باشند. لزوم حمایت و صیانت از خانواده‌های مرزبانان از آن جهت حائز اهمیت است که این امر، به‌طور چشمگیری به توانمندسازی و تنظیم هیجانی رزمندگان کمک می‌کند. این پشتیبانی هم در عرصه بیرونی (جهاد و دفاع) و هم در عرصه درونی (تأمین آرامش خاطر از آسایش خانواده‌هایشان) مؤثر بوده و تمرکز آن‌ها را افزایش می‌دهد و می‌تواند کنترل و ارزیابی و واکنش‌های عاطفی آن‌ها را برای رسیدن به اهداف جنگی عهده‌دار شود، زیرا سختی کار مرزبانان همان‌طور که به خود آن‌ها برمی‌گردد، برای خانواده‌هایشان نیز کاملاً محسوس است؛ به تعبیر دیگر در امور مرزبانی تنها توجه‌کردن به امور نظامیان منصفانه نیست و به‌کارگیری قسمتی از امکانات برای رفاه خانواده‌های آن‌ها کاملاً اخلاقی است (احمدی کاشانی، ۱۳۹۱: ۱۶۲). این کار ریشه در دین الهی و فطرت بشری دارد و نشان می‌دهد که در هنگام جنگ نه‌تنها حفظ خاک رکنی اساسی است بلکه حفظ ارزش‌ها نیز به‌همان اندازه اثرگذار است.

۲-۳-۲. حمایت معنوی

امام (ع) در دعای خود تنها به ابعاد مادی حمایت توجه نکرده، بلکه به حمایت‌های معنوی نیز در چند قسمت از دعا اهمیت داده‌اند که به آن‌ها پرداخته شده است.

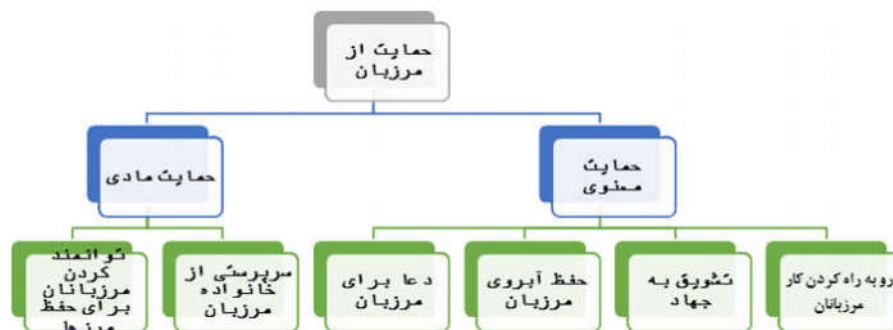
دعا برای مرزبان (D83) نشان‌دهنده موضوع مهمی است؛ یعنی همان‌گونه که حفظ و حراست از مرزهای آب و خاک حیاتی است، سلامتی مرزبانان نیز باید برای جامعه اهمیت داشته باشد. این نوع حمایت، مشوق مرزبانان است و به آنان اطمینان می‌دهد که جامعه در هر لحظه به یاد آن‌هاست. این پشتوانه معنوی، توان و روحیه آن‌ها را برای ادامه رسالتشان دوچندان می‌کند.

حفظ آبروی مرزبان (D82)، نشان‌دهنده توجه به کرامت انسانی و حفظ شخصیت رزمندگان و اهمیت دفاع از حیثیت آنان است. این امر موجب تقویت اعتماد اجتماعی و امنیت روانی برای رزمندگان می‌شود که بدانند حتی در زمان غیبتشان جایگاه و حرمتشان حفظ خواهد شد.

تشویق به جهاد (D81)، که قلوب مؤمنان را به سوی جهاد و دفاع از ارزش‌ها سوق می‌دهد. این تشویق، نه از سر اجبار، بلکه از طریق بیداری قلب و تقویت انگیزه الهی صورت می‌گیرد. این گونه، جامعه با ایجاد یک بستر معنوی قوی، افراد را به شرکت داوطلبانه در دفاع از راه حق دعوت می‌کند؛ لذا کسانی که دلشان برای وطن می‌تپد و اراده کمک رسانی دارند، اما قدرت اجرایی و نظامی ندارند و موانع بین آن‌ها و دفاع از وطن وجود دارد می‌توانند از این طریق به دفاع از وطن بپردازند که امام(ع) از خداوند می‌خواهد چنین فردی را در سلک شهدا قرار دهد. این خود به‌تنهایی چند نکته دارد اول این که خداوند آن رشدی که عمل جهاد در شخص ایجاد می‌کند را به واسطه نیت خالص به شخص می‌دهد و دوم اینکه ملاک در محاسبه خداوند جان و قلب آدمی است.

مؤلفه روبه‌راه‌کردن کار مرزبانان (D3) نیز از جلوه‌های دیگر حمایت معنوی از آنان است، زیرا نظم‌بخشی، در امور مرزبانی، موجب آرامش خاطر و پایداری در مأموریت می‌شود که سبب تقویت روح جمعی و انسجام معنوی نیروهای حافظ مرزهاست و جلوه‌ای از اهتمام امام(ع) به ثبات و قوت در پاسداری از سرزمین اسلامی به‌شمار می‌آید.

فراوانی مؤلفه های حمایت از مرزبان

۲-۳. مؤلفه‌های پیروزی و شکست در مرزبانی

یکی از مؤلفه‌های کلیدی که امام(ع) به‌منظور حراست از جامعه اسلامی بر آن اهتمام ویژه دارند، درک دقیق و جامع از نقاط قوت و ضعف هر دو جبهه حق و باطل در رویارویی‌های فکری و عملیاتی است که مبنایی برای رویکردهای فعالانه در جهت منفعل‌سازی جبهه باطل از طریق بهره‌برداری از ضعف‌های درونی آن‌ها، و در مقابل، تقویت و استحکام‌بخشی به جبهه حق می‌باشد. امام(ع) عوامل پیروزی بر دشمن را در دو بعد شکستن قدرت نظامی (ایجابی و سلبی) و دوم محدود کردن منابع پشتیبانی آن‌ها مطرح نموده‌اند.

۲-۳-۱. مؤلفه‌های ایجابی شکستن قدرت نظامی دشمن

با مذاقه در جنگ‌های پیامبر اسلام (ص) و امام علی (ع)، آشکار می‌شود که اسلام دین رحمت و پای‌بند به ارزش‌های متعالی اخلاقی است (ر.ک: نهج‌البلاغه: نامه ۱۴/ آل عمران: ۱۵۹). بااین‌حال، زمانی که همین ارزش‌های بنیادین از جانب دشمن مورد تعرض قرار می‌گیرد، موضع اسلام تغییر یافته و هدف از جهاد، نه توسعه‌طلبی یا ستم، بلکه دفاع مشروع از ارزش‌ها و مقابله با تجاوز خواهد بود که لزوم مقابله با عناصر مخرب را برای جلوگیری از فساد فراگیر در جامعه بشری نشان می‌دهد. همان‌گونه که قرآن به این مورد تصریح نموده است: «وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ لِلنَّاسِ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ» (بقره: ۲۵۳). امام(ع) آنچنان مطلق‌انگارانه برای پیروزی بر جبهه باطل به مرزبندی می‌پردازند که هیچ جایی برای نسبی‌گرایی و اندکی نرمش و تساهل باقی نمی‌گذارند و در ابتدا پیروزی مرزبانان را نه از خودشان بلکه از خداوند و **امدادهای غیبی (D36. D51)** او طلب می‌کنند. از دیدگاه امام(ع) آن‌چه در دست نیروی انسانی است تنها به فروپاشی ظاهری دشمن منتهی خواهد شد اما آن‌چه در اختیار خداست می‌تواند ارکان دشمن را از کف آن‌ها خارج کند (ممدوحی، ۱۳۸۸: ۴۷۸) که به‌نوعی تصرف در نهاد دشمن است. ایشان به واقعه بدر و امدادهای غیبی خداوند اشاره می‌کنند که گویای نکته قابل‌تأملی است و آن این است که رزمندگان راه اسلام به آن حد از قداست رسیده‌اند که می‌توانند هم‌رزم فرشتگان گردند و جنگی که مسلمانان در دفاع از وطن می‌کنند آن‌چنان از اهداف هوس‌انگیز جباران دور است که فرشتگان می‌شوند دست اندرکاران قدرتمند رزمندگان (ر.ک: انفال: ۹؛ توبه: ۲۶؛ آل عمران: ۱۲۴). از این‌رو، ضرورت دارد که راهکارهای تربیتی مؤثر برای بیدارسازی وجدان‌ها انجام شود تا اینکه دانسته شود «هدف از جهاد در اسلام تربیت انسان و پاک‌سازی قلوب آن‌ها از کفر و بندگی طاغوت است» (انصاریان، ۱۳۸۹: ۳۳) و تنها ناجی رزمندگان خداوند و امدادهای غیبی خواهد بود.

مؤلفه ایجابی دیگری که در شکست‌دادن دشمن مؤثر است یادآوری بهشت و نعمت‌های آن است که رزمندگان را **تشویق به جهاد (D17. D18)** می‌کند. در این راستا امام(ع) انسان را زبده خلایق برشمرده و دنیا را برایش کوچک ترسیم نموده و از رزمندگان می‌خواهد که روح متعالی خود را اسیر دنیا نکنند و توجه خود را معطوف به بهشتی نمایند که خداوند درباره‌اش می‌فرماید: «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ» (سجده: ۱۷). این مثال قرآن نمادی از سعادت به‌دست آمده در سایه جهاد در راه خداست؛ لذا با این که اسلام خواستار جنگ نیست، اما نپذیرفتن ظلم و دفاع از نفس و حریم را نه‌تنها مجاز، بلکه ضروری دانسته (ر.ک: شوری/ ۳۹) و دفاع از نفس و حریم در آن از واجبات است (فاضل هندی اصفهانی، ۱۴۱۶ق: ۶۴۹/۱۰) و امام(ع) هم مرزبانان را به **دشمن‌ستیزبودن و نبرد فعالانه (D35. D42)** با دشمن دعوت می‌کند، زیرا هدف جهاد در دین مقدس اسلام کاملاً فرهنگی است، چون اساساً اسلام دین منطق است؛ لذا با تکیه بر کلام امام(ع) جهاد آخرین درمان برای برداشتن انسان‌های فاسد، دفاع از حقوق انسانی و رسیدن به عبودیت الهی و تلاشی آگاهانه برای پاسداری از استقلال سرزمینی امت اسلامی است.

۲-۳-۲. مؤلفه‌های سلبی شکستن قدرت نظامی دشمن

یکی از مؤلفه‌های کلیدی در فرایند تضعیف و ازبین بردن قدرت نظامی دشمن، درهم شکستن غرور، شوکت و فروپاشی روحیه آنهاست. امام(ع) برای تحقق این هدف، راهکارهای متعددی را مورد تأکید قرار داده‌اند که در ذیل به آنها پرداخته شده است.

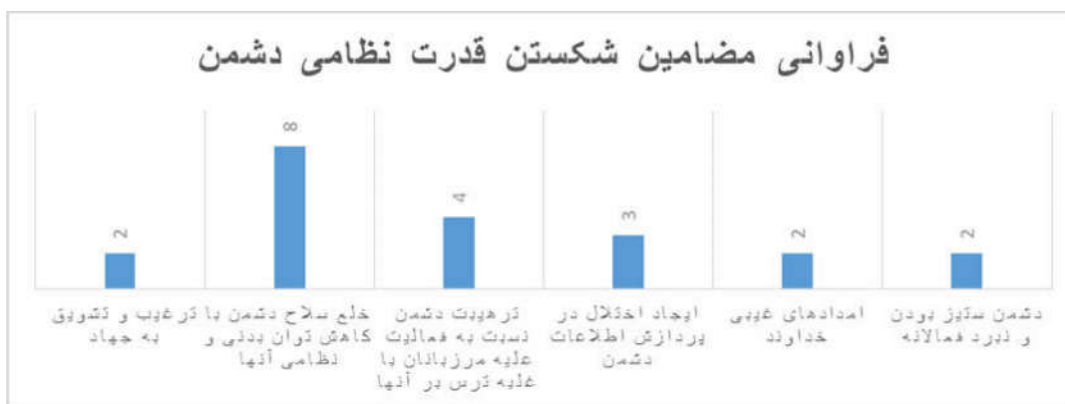
یکی از برجسته‌ترین راه‌های شکستن قدرت نظامی دشمن از منظر امام(ع)، **ایجاد اختلال در پردازش اطلاعاتی دشمن (D21. D43. D47)** و سرگردان کردن او در حوزه علوم و فنون جنگی است. این رویکرد، مستلزم اجرای تاکتیک‌هایی است که منجر به ایجاد شکاف و خسارت در برنامه‌های کاربردی و در نهایت بی‌فایده‌سازی عملیات آنها می‌شود. هدف از این اقدامات، آن است که توانایی دشمن برای وارد کردن آسیب به مرزبانان کاهش یابد و اثربخشی عملیاتی آنها به حداقل برسد. در این صورت تجهیزات نظامی دیگر وسیله‌ای برای نفوذ و ضربه زدن نخواهد بود. این امر نه تنها در سطح آفندی و پدافندی، بلکه در سطح روانی نیز منجر به اختلال در تعادل روحی دشمن و قرار گرفتن آنها در حالت انزوا می‌شود. در این شرایط همبستگی جبهه دشمن تبدیل به جدایی شده و همه توجهشان معطوف به یکدیگر و جنگ داخلی‌شان خواهد شد (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۷: ۴۶۳). در این بین از تاثیرگذاری آنها کاسته شده و رزمندگان می‌توانند به فعالیت‌های دشمن مسلط شوند، در کار آنها اختلال وارد کنند و فرصتی مؤثر برای تقویت قوا به دست خواهند آورد.

مؤلفه دیگری که امام(ع) برای شکست دشمن به آن اشاره نموده‌اند، **ترویب دشمن نسبت به فعالیت علیه مرزبانان (D22. D48. D49. D52)** است. مسلم است وقتی در پردازش اطلاعات دشمن اختلال ایجاد شود با احساس دائمی تهدید حملات غافلگیرانه، تحت سلطه ترس و ناامنی قرار گرفته که این امر به خستگی روحی، و اتخاذ تصمیمات غیرمنطقی و بدون تدبیر منجر خواهد شد؛ بنابراین اتخاذ تدابیر لازم برای دستیابی به این هدف، با برجسته‌سازی توانمندی‌های نظامی رزمندگان از طریق القای دائمی حس انتظار حمله مجدد در میان نیروهای دشمن امری ضروری است تا به بیان امام(ع) بندهای دلشان از جا کنده شود و بر علیه مرزبانان اقدامی انجام ندهند.

یکی دیگر از مؤلفه‌های محوری برای پیروزی در جنگ با توجه به دعای امام(ع) این است که باید دشمن را **خلع سلاح (D19. D20. D46. D50. D24. D44. D45. D57)** کرد و سر جای خود نشاند. خلع سلاح نظامی و بدنی دشمن، به معنای سلب توانایی او در استفاده از قوای نظامی و توان انسانی است؛ به گونه‌ای که دیگر قادر به ایجاد ناامنی نباشد تا زمانی که دشمن از توان نظامی و بدنی برای تهدید استفاده می‌کند، همواره احتمال بروز درگیری و خشونت وجود دارد. خلع سلاح، این امکان را از دشمن سلب کرده و او را وادار به پذیرش راهکارهای مسالمت‌آمیز می‌کند. در این راستا، شناسایی دقیق اهداف و نقاط ضعف دشمن، امری ضروری است تا بتوان با اتخاذ مواضع و روش‌های مؤثر، زمینه‌های خلع سلاح او و آماده‌سازی تجهیزات را فراهم نمود (عاملی، ۱۳۹۴: ۹۷). امام روی این موضوع نیز تأکید می‌کنند که مرزبانان باید درک کنند، تکیه اصلی دشمن بر سلاح و قوای جسمانی‌اش است و با ازبین بردن کارآمدی این سلاح و تضعیف قوای بدنی آنها در میدان نبرد، می‌توان تضعیف و متفرقشان ساخت و توانایی تهاجمی و دفاعی آنها را کاهش داد. ایشان با استفاده از واژه «غزو» به عنوان یکی از راه‌های نیل به این هدف بر لزوم برنامه‌ریزی برای کشاندن جنگ به جغرافیای دشمن تأکید دارند؛ یعنی نباید صرفاً به دفاع در برابر نفوذ دشمن بسنده کرد، بلکه برای پراکنده‌سازی و خلع سلاح آنان، استفاده از واکنش‌های تهاجمی نیز ضروری است. تاریخ نیز گواه است که هیچ ملتی تنها به دفاع در خاک خود، به جز ذلت و خواری، دستاوردی نداشته است (ر.ک: نهج البلاغه، خطبه/۲۷؛ سلیم بن قیس، ۱۴۰۵: ۲۱۳؛ طبرسی، ۱۹۶۶ق: ۲۵۶/۱؛ مفید، ۱۴۱۳ق: ۲۸۱/۱)، زیرا دفاع، رویکرد طرف ضعیف‌تر است؛

درحالی که باید دشمن را خلع سلاح کرد، چه با حملات نظامی و چه با بهره گیری از حملات سایبری و جنگ الکترونیک که امروزه کاربرد فراوان دارد.

۳-۳-۲. محدودسازی پشتیبانی و منابع دشمن

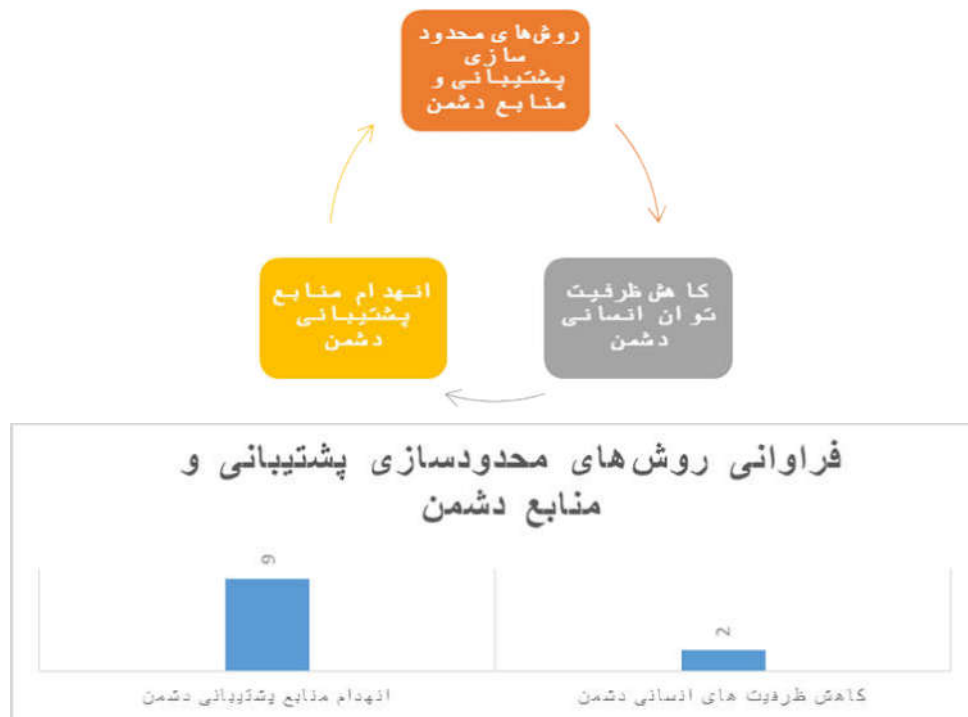
امام(ع) در دعای خود بر لزوم مبارزه اقتصادی و قطع دسترسی دشمن به منابع پشتیبانی نیز تأکید می‌ورزند. از منظر ایشان، یکی از ویرانگرترین سلاح‌های رزمندگان، بستن مسیرهای تدارکاتی و **انهدام منابع پشتیبانی دشمن (D23. D25. D26. D29. D30. D53. D54. D55. D56)** است. گسترش گرسنگی و آب آلوده در میان نیروهای دشمن، منجر به شیوع غارت و بیماری شده و رهبران آن‌ها را به خود مشغول می‌سازد. در چنین شرایطی، توانایی دشمن در تمرکز بر تدابیر جنگی کاهش خواهد یافت. مهم‌ترین پیامد این وضعیت، کاهش اعتماد به نفس دشمن است. با تضعیف اعتماد، برنامه‌ها یکی پس از دیگری از دست می‌روند و قدرت رزمندگان اسلام در نظر آن‌ها پررنگ شده. سلامت تدبیرشان از بین می‌رود، انگیزه‌هایشان تضعیف و مقاومت آن‌ها شکسته خواهد شد. وقتی این اتفاق برای تک‌تک افراد دشمن بیفتد، نقششان را به درستی ایفا نخواهند کرد و این یکی از عوامل اساسی پیروزی است که امام(ع) به دقت و درستی در دعای خود به آن تأکید می‌فرماید؛ لذا مبارزه

اقتصادی و تحت کنترل گرفتن منابع پشتیبانی، بسیار بر پیروزی مؤثر است و سبب افول روحیه جنگاوری دشمن می‌شود. روشن است هرچه دشمن مرزبانان جبهه حق، به لحاظ جسمی و روحی ضعیف‌تر باشد مشکلاتی که ایجاد می‌کند کمتر خواهد بود (عطاءالله، ۱۳۹۲: ۳۱۷؛ آخوندی و نصیری، ۱۳۸۶: ۴۵۳/۱).

امام (ع) بخشی از این مبارزه را در جهت **کاهش ظرفیت‌های انسانی دشمن (D24. D28)** ادامه می‌دهند و از خداوند می‌خواهند نعمت‌هایی که سبب می‌شود تا اهل باطل بر اهل حق نیرومند شوند به مانعی تبدیل شود تا از ظلم آن‌ها بکاهد، حال چه این ممانعت با وسایل طبیعی همچون تجهیزات انجام شود و چه غیر طبیعی و با امدادهای غیبی، از جمله نازاشدن زنان و مردانشان برای کم‌شدن از نیروهایشان در آینده. البته باید دانست رویکرد اسلام نسبت به انسان‌ها مبتنی بر حفظ کرامت آن‌هاست و رفتارهایی که منجر به تحقیر، آزار و اذیت یا سلب کرامت انسانی می‌شود، از دیدگاه اسلام مردود می‌باشد (ر.ک: اسراء/۷۰)، اما درپیش گرفتن روش‌های مبتنی بر زور و تعدی علیه افراد مظلوم برای دستیابی به اهداف صرفاً مادی و تحکیم مفاهیمی مغایر با ارزش‌های انسانی، در منظومه ارزشی اسلام پذیرفتنی نیست. همان‌گونه که قرآن نیز می‌فرماید: «وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا، إِنَّكَ إِن تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا» (نوح: ۲۶-۲۷).

از آنجایی که مسیر حرکت تکوینی جهان رو به خداوند است اگر انسان در انتخاب مسیرش خواسته‌های خیالی را برگزیند به نقطه مقابل نظام منظم هستی خواهد رسید که هیچ سنخیتی با آن‌چه که در نهایت جهان رخ می‌دهد، ندارد؛ لذا اولین قدم در راه برداشتن این موانع و عناصر که در هدف اصلی خلقت خلل ایجاد می‌کنند، تبریجستن از قدرت‌های فاسد است؛ بنابراین آن‌چه از مؤلفه شکست قدرت نظامی و ناکارآمدکردن سیستم پشتیبانی دشمن برداشت می‌شود، این است که باید با طرق مختلف روی دشمن اثر گذاشت از جمله: تلاش برای ناکارآمدکردن برنامه‌های دشمن، شکست‌دادن روحی آن‌ها، احساس خطر نمودن همیشگی‌شان، آلودگی منابع آب و غذا، قحطی یا روش‌ها و فنون دیگر.

۴-۳-۲. موانع مرزبانی موفق

مؤلفه دیگری که امام(ع) نسبت به آن در دعا تأکید می‌کنند، موانع مرزبانی موفق است. یعنی چه مسائلی سبب می‌شود که مرزبانان نتوانند به درستی وظیفه کنترل قدرت دشمن را به دست گیرند. یکی از موانعی که امام(ع) رزمندگان را از آن برحذر می‌دارند **دنیاگرایی (D15)** است و به منظور حفظ ایمان و تقویت اراده مرزبانان از خداوند می‌خواهد که فکر مرزبانان را از دنیاگرایی خالی کند. این عبارت امام(ع)، کنایه از این است که خداوند حب دنیا را از دل مرزبانان بگیرد (تنکابنی، ۱۳۸۴: ۲۱۸). زیرا اوج عقب‌نشینی مرزبان از جنگ زمانی است که زندگی خود را در خطر و خودش را هدف دشمن ببیند. مسلم است که تلاش برای حفظ پیوند با دنیا انسان را به عقب‌نشینی وا می‌دارد. همان‌گونه که صحابه پیامبر(ص) از جهاد بازگشتند و صحابه سیدالشهدا نیز ایشان را تنها گذاشتند (مدرسی چهاردهی، ۱۳۶۰: ۴۴۰)؛ درحالی که جنگ ایجاب می‌کند، انسان ارتباط با دنیا را فراموش کند و یا حداقل نسبت به آن کمتر توجه نماید. آن هم به دلایلی از جمله اینکه حفظ پیوند با دنیا غیرمنطقی است، زیرا به بیان قرآن: (كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ) (عنکبوت: ۵۷) و اساس نگاه داشتن این رابطه همان فریب‌های مداوم دنیوی است که بسیار فراوان‌اند. دنیا حالات متفاوتی را به رزمندگان نشان می‌دهد که او گمان کند با ماندن در آن غنایم زیادی را به دست خواهد آورد؛ درحالی که در نهایت درمی‌یابد که آن‌ها تنها سراب بوده‌اند (ر.ک: نور: ۳۹). لذا خطرهایی که رزمندگان را تهدید می‌کند گاهی دشمن ایستاده در مقابل او نیست، بلکه این دشمن به بیان امام(ع) گاهی در درون اوست که سبب می‌شود مرزبانان دینشان را به دنیای خود بفروشند (ممدوحی، ۱۳۸۸: ۴۷۴).

امام(ع) از **مال فتنه‌انگیز (D16)** به عنوان یکی دیگر از این موانع نام می‌برد که توان بازوی مرزبان را سست می‌کند و رزمنده برای رسیدن به رضایتمندی دنیوی به دنبال آن می‌دود. ایشان نسبت به این موضوع هشدار داده‌اند که مال بسیار فریبنده است. قرآن نیز در این باره می‌فرماید: «وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ» (انفال: ۲۸) مال دوستی و روابط مبتنی بر منفعت مالی می‌تواند نیت صالح را به هوس‌های دنیوی آلوده کند؛ لذا خطور اندیشه فریبکارانه دستیابی به مال و تکرار آن سبب انحراف خواهد شد و این به آن معناست که آدمی در هر مرتبه هم که باشد، نیازمند مراقبت از نفس خویش است؛ بنابراین مقصود امام(ع) این است که برای پاسبانی از مرزها تنها نباید فنون نظامی دانست، بلکه باید روح را هم پالایش کرد. وقتی آدمی به چیزی دست یابد نیاز به چیز دیگر در وجودش زنده خواهد شد و این جاست که حب دنیا برای حفظ همه آن‌ها در قلب انسان بیدار می‌شود، لذا امام(ع) این اطلاع‌رسانی را انجام دادند تا رزمنده خود را از دنیای مادی دور کند و بتواند بر جهاد متمرکز شود و با توجه به جاودانگی روحش، رسیدن به مقام قرب الهی را با هوس‌های ناشی از دنیا زدگی معامله نکند.

۲-۴. نتیجه مرزبانی موفق و پاداش مرزبان پیروز

امام(ع) در انتهای دعا به ثمرات دفاع و مرزبانی موفق اشاره می‌کند. در این خصوص باید گفت موفقیت در هر نبرد پیامدهای گسترده‌ای برای کل جامعه مسلمین به دنبال دارد که در دعای امام سجاد(ع) نیز بازتاب یافته است.

۲-۴-۱. نتیجه مرزبانی موفق

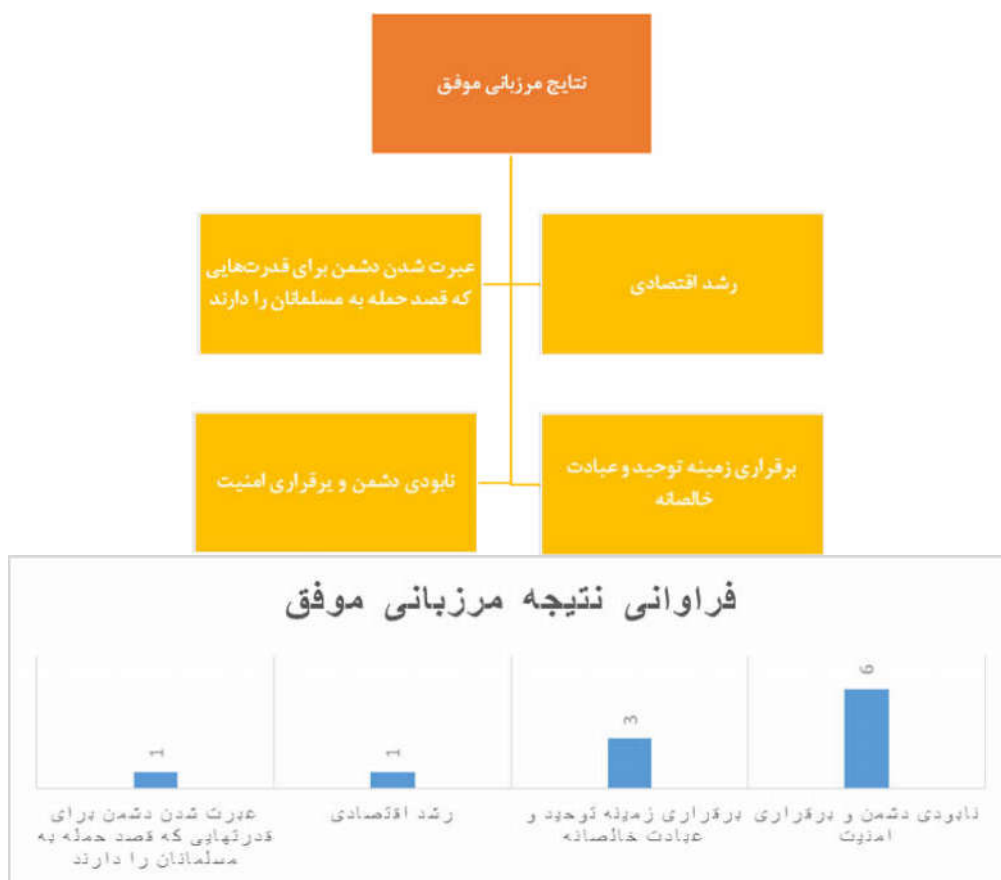
امام(ع) به عنوان اولین نتیجه مرزبانی موفق، **قرار دادن شکست دشمن را عبرتی برای قدرت‌هایی که قصد حمله به مسلمانان دارند (D27)**، می‌داند که درسی بزرگ برای ملت‌ها و دولت‌های متجاوز است تا از عواقب تجاوز و جاه‌طلبی آگاه شوند و از تجاوز و تعدی مجدد خودداری کنند. این امر، زمینه را برای ایجاد یک جامعه امن فراهم می‌کند که در آن، همه افراد بتوانند در سایه امنیت و آرامش زندگی کنند و از توانمندی‌های خود در جهت سازندگی کشورشان بهره ببرند. ایشان در ادامه، **رشد اقتصادی (D32)** را برای مسلمانان از خداوند طلب می‌کنند. مسلم است که یکی از نتایج مقاومت در مقابل دشمن و انجام بازدارندگی این است که اقتصاد فرصت شکوفایی خواهد یافت و واحدهای صنعتی داخلی، متحول خواهند شد. اینکه چرخه تولید بچرخد، نشان از این خواهد داشت که سرمایه پولی در جریان است و راکد نمانده و جامعه مسلمین را نسبت به آینده مطمئن می‌کند و همین سبب می‌شود که نسبت به حفظ دستاوردها و مرزهایشان تمایل بیشتری داشته باشند. این جاست که مغزهای فعال و دست‌های توانا و انگشتان ماهر، هرکدام مسئولیتی مهم را برعهده خواهند گرفت و جامعه در عرصه‌های گوناگون سعی در کاهش وابستگی می‌کند؛ به طوری که دشمن تصور کند نه تنها مرزبانان بلکه تمام مردم جامعه مسلمان برای حفظ امنیت وطن همیشه بیدارند و بسیج.

یکی دیگر از نتایج مرزبانی موفق از منظر امام(ع) **نابودی دشمن و برقراری امنیت (D38. D39. D40. D41. D75. D76)** است. پیروزی در جنگ‌ها یکی از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده در ساختار سیاسی و اجتماعی یک جامعه است. یکی از پیامدهای کلیدی این پیروزی، توانایی دفع و نابودی تهدیدات دشمن است که به سبب آن، کشور می‌تواند امنیت و ثبات خود را حفظ کند. پیروزی بر دشمن نه تنها به معنای پایان یک درگیری نظامی است، بلکه به عنوان یک ابزار مؤثر برای جلوگیری از تهدیدات آتی نیز عمل می‌کند. این امر به ویژه در کاهش احتمال حمله مجدد اثرگذار است. هر چه هزینه‌های ناشی از تجاوز به یک سرزمین بالاتر باشد، دشمنان به طور طبیعی نسبت به تجاوز مجدد بیشتر درنگ خواهند کرد.

مؤلفه دیگر که امام(ع) نسبت به آن اهتمام داشتند **برقراری زمینه توحید و عبادت خالصانه در سراسر زمین (D33. D34. D37)** است. ایشان پیروزی را سبب‌ساز فرصتی برای تزکیه و تربیت و عبادت رزمندگان می‌دانند. این نکته مهم است که امام(ع) به آن اشاره نمودند، ایشان رسالت جهاد فی سبیل الله را توحید و احیاناً توحید می‌دانند، زیرا کسی که بنده خدا شود تسلیم سرکشان و بنده آن‌ها نمی‌شود. به همین دلیل موسی به فرعون می‌گوید: «وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ» (شعرا: ۲۲). ثمره جنگ انبیا نیز رسیدن به بندگی خدا بود و اجر و تأثیر جهاد در تهذیب و تزکیه متجلی می‌شود. در جهاد

تلاش رزمندگان برای حفظ وطن و حفظ جان است اما در عبادت تلاش برای حفظ روح می‌باشد (عاملی، ۱۳۹۴: ۸۹) و این دو در هم تنیده‌اند که تأکیدی است بر لزوم گسترش و جهان شمولی توحید که هدف اصلی تأسیس حکومت‌های اسلامی است و حکومت الهی و دینی زمانی می‌تواند بار مسئولیتش را زمین بگذارد که از عالم گیر شدن توحید اطمینان حاصل کند (کوشکی، ۱۳۸۱ش: ۱۵۴-۱۵۵). بنابراین، نوع نگرش در ساختن جامعه حائز اهمیت است. نباید روند رغبت‌های رزمندگان در بستر غریزه قرار گیرد و نسبت به فطرت بی‌اعتنایی شود تا بتوان به جامعه توحیدی رسید. از این بخش از دعای امام(ع) به‌خوبی می‌توان فهمید که روح ایشان حکومت الهی و اقتدار دولت اسلامی را حاکم بر تاریخ بشری می‌پسندد و روشن است که پایدار و ماندگار بودن دین وابسته به موفقیت در مقابل مهاجمان است. این نشان می‌دهد اسلام دارای یک سلسله احکامی است که برای جهان کفر مقبول نیست و دولت‌های الحادی و عواملشان در هر زمانی با آن خواهند جنگید و اگر اسلام از قدرت دفاعی برخوردار نباشد، لگدمال کفر مستکبران می‌شود (ممدوحی، ۱۳۸۸: ۴۹۵-۴۹۶)؛ بنابراین باید مقتدر باشد و این اقتدار جز با مرزبانان خدوم، نیروهای مسلح غیور، جوانان توانا و مسلح به سلاح دانش و مردمی حامی امکان‌پذیر نمی‌شود.

۲-۴-۲. پاداش مرزبان پیروز

زمانی که مرزبانان بتوانند امور خود را با راهبردهایی که از سوی امام(ع) ارائه شده است سامان دهند، امام(ع) نیز برای آنها طلب پاداش ارزشمندی را به درگاه خداوند می‌کنند از جمله **برخورداری از یاران مخلص (D61)** که به اهمیت حمایت

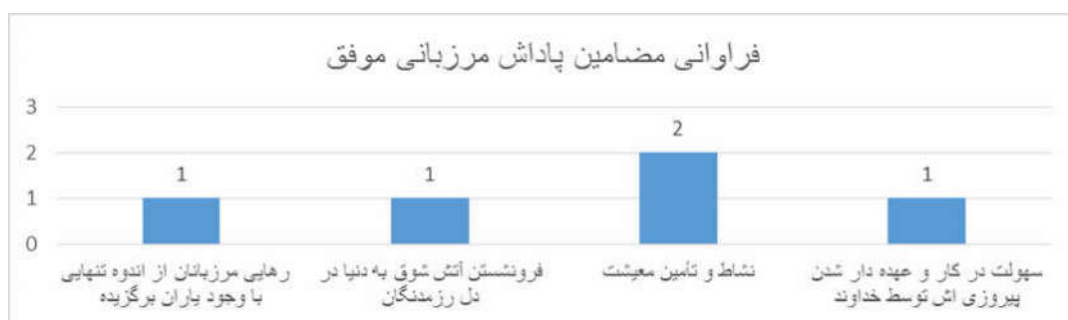
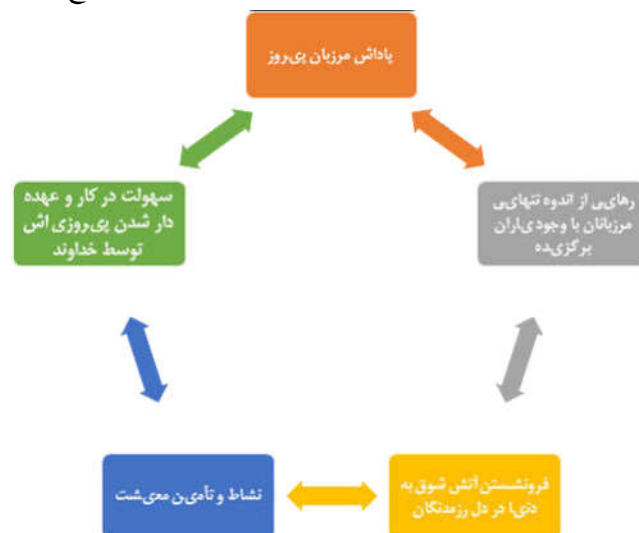

اجتماعی و همبستگی گروهی در مرزبانی تأکید دارد. داشتن یاران و هم‌نشینان قوی، احساس امنیت و تعلق خاطر را در رزمنده تقویت می‌کند و به او اجازه می‌دهد تا در مواجهه با چالش‌ها، از پشتیبانی روانی و عملی برخوردار باشد که او را در برابر سختی‌های مرزبانی مقاوم می‌کند.

دومین پاداشی که امام(ع) برای مرزبانان از خداوند درخواست می‌کند **سهولت در انجام وظایف (D60)** است که به افزایش اعتماد به نفسشان منتهی می‌شود؛ این احساس توانمندی و تسلط، سبب واکنش سریع در موقعیت‌های حساس نبرد می‌شود. چنین روحیه‌ای، رزمنده را قادر می‌سازد با اتکا به ظرفیت‌های خود، موانع را با اثربخشی بیشتر پشت سر بگذارد و زمانی که خود را آماده و توانا ببیند، با انگیزه و پشتکار بهتر به سمت هدف حرکت می‌کند.

سومین پاداشی که امام(ع) برای مرزبانان از خداوند درخواست می‌کند **کامل شدن درآمد آن‌ها و بهره‌مندی از نشاط (D58, D62)** است. مسلم است رزمنده‌ای که دغدغه مالی نداشته باشد و از روحیه خوبی برخوردار باشد، با کارایی بالاتری می‌تواند به وظایف خود بپردازد و تصمیمات بهتری بگیرد.

چهارمین پاداش را امام(ع) **فرونشاندن آتش شوق به دنیا در دل رزمنده (D63)** می‌داند. ره‌اشدن از تعلقات دنیوی و نگرانی‌های شخصی به رزمنده کمک می‌کند تا تمرکز کامل خود را بر هدف اصلی معطوف کند که سبب افزایش تمرکز ذهن او به نبرد و کاهش آسیب‌پذیری در برابر فشارهای روانی حاصل از دنیاگرایی می‌شود البته، این به معنای نفی عواطف انسانی نیست، بلکه به معنای توانایی مدیریت و کنترل آن‌ها در شرایط خاص جهاد و دفاع است.

۳. نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف تبیین الگوی تربیتی امام سجاد (ع) در دعا برای مرزبانان اسلام، با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون و واکاوی دعای ۲۷ صحیفه سجادیه انجام شد. منظور از تبیین الگوی تربیتی در این پژوهش، فرایند استخراج و نظام‌مندسازی مؤلفه‌های نگرشی و توصیه‌ای امام سجاد(ع) در دعای ۲۷ صحیفه سجادیه است. این الگو بر اساس تحلیل مضمون و طبقه‌بندی مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه با بهره‌گیری از داده‌های استخراج‌شده در نرم‌افزار Excel ترسیم شده است. یافته‌های پژوهش نشان داد که الگوی دعا بر سه مضمون اصلی استوار است:

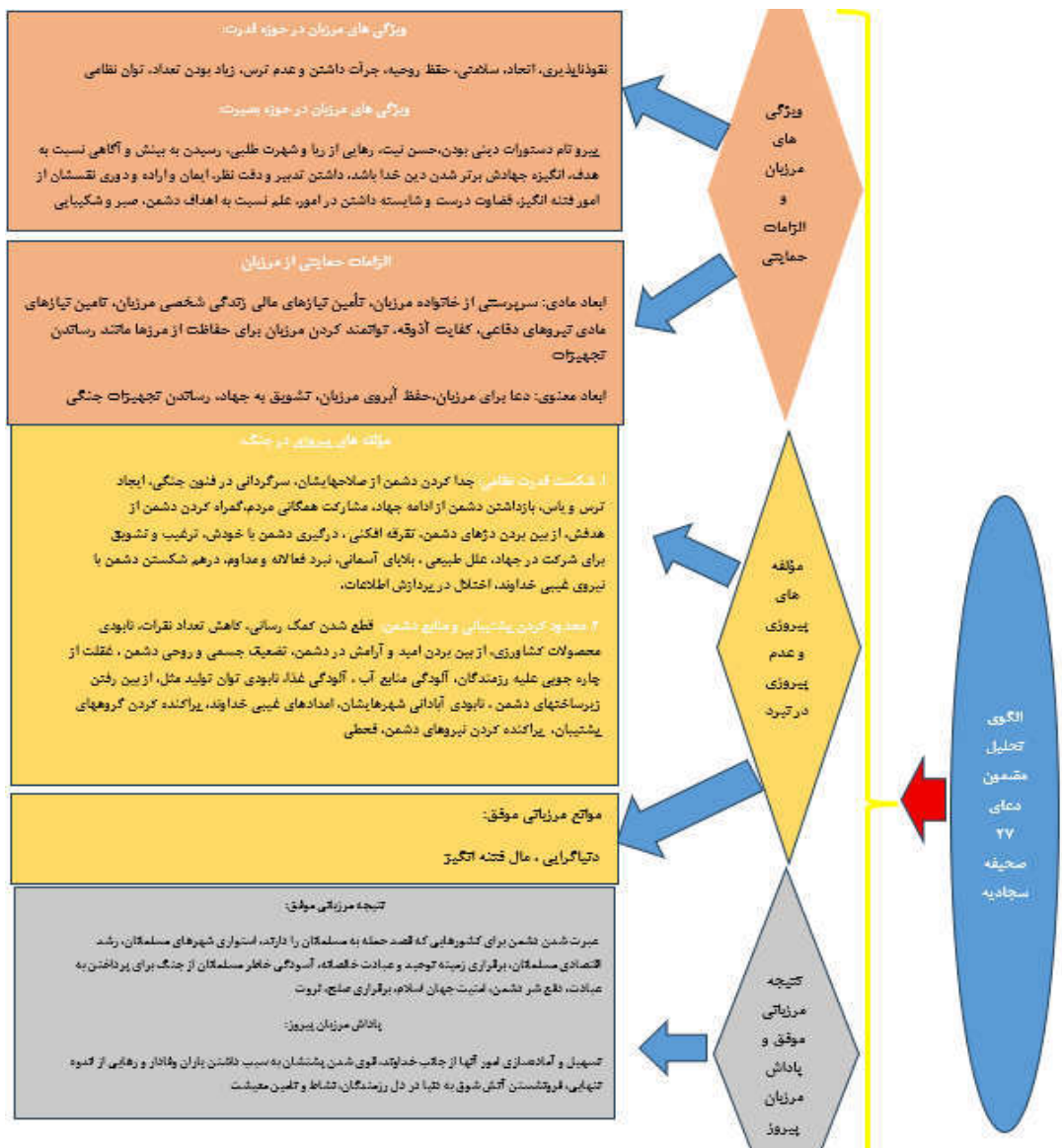
(۱) ویژگی‌های مرزبانان و الزامات حمایتی از مرزبانی؛

(۲) مؤلفه‌های پیروزی و شکست در مرزبانی؛

(۳) نتایج مرزبانی موفق و پاداش مرزبان پیروز.

این مضامین، در کنار یکدیگر، نشان می‌دهد که امام(ع)، به تمامی ابعاد مادی و معنوی مرزبانی توجه داشته‌اند و به‌طور خاص در کنار تأکید بر این موارد بر نقش توکل به خداوند، در کنار آمادگی نظامی و دفاعی، الگویی کارآمد را ارائه می‌دهند که می‌تواند در عصر حاضر نیز مورد استفاده قرار گیرد. این الگو، ضمن تبیین اهمیت حفظ آمادگی‌های نظامی، بر نقش عوامل معنوی در پیروزی تأکید می‌کند و نشان می‌دهد که پیروزی نهایی، همواره از سوی خداوند متعال است. بر این اساس، می‌توان نتیجه گرفت که دعای ۲۷ صحیفه سجادیه، نه تنها یک نیایش عرفانی، بلکه یک نقشه راه است که می‌تواند به‌عنوان منبع الهام برای حفظ مرزها مورد استفاده قرار گیرد تا با استناد به این الگو، به تقویت مرزبانی و ارتقاء سطح آمادگی و روحیه مدافعان پرداخته شود.

فهرست منابع:

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه. (۱۳۸۸). ترجمه: حسین انصاریان. قم: دارالعرفان.
- احمدی کاشانی، ابوالفضل. (۱۳۹۱). «بایسته‌های اخلاقی فرماندهان عالی رتبه نظامی با فروستان در نهج البلاغه». *مجله معرفت اخلاقی*. ش ۱۰، صص ۱۴۳-۱۷۱.
- اخوان کاظمی، بهرام. (۱۳۸۶ش). «دکترین و سیاست‌های امنیتی و دفاعی در صحیفه سجادیه». *مجله سیاست‌های دفاعی*. دوره ۱۶، ش ۶۱، صص ۱۱۹-۱۵۲.
- آخوندی، مصطفی و نصیری، محمد. (۱۳۸۶). *جهاد در آینه روایات*. قم: زمزم هدایت.
- انصاریان، حسین. (۱۳۸۹ش). *تفسیر و شرح صحیفه سجادیه*. قم: دارالعرفان.
- تکاینی، محمدبن سلیمان. (۱۳۸۴). *شرح صحیفه سجادیه*. تهران: شمس الضحی.
- جمعی از نویسندگان. (۱۳۸۷ش). *عوامل پیروزی و شکست در جنگ*. تهران: سپاه پاسداران.
- حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۸۵). *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*. مشهد: انتشارات پاپلی.
- حلی، محقق. (۱۴۰۸ق). *شرائع الاسلام*. ج ۳. قم: اسماعیلیان.
- راغب‌اصفهان‌ی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲). *مفردات الفاظ قرآن*. ج ۱. بیروت: دارالقلم.
- سبحانی‌نژاد، مهدی؛ افشار، عبدالله و محمدی، غلام‌رضا. (۱۳۹۱). «تبیین کیفی راهکارهای ارتقای بصیرت بسیجیان». *مجله مطالعات راهبردی*. ش ۵۴، صص ۹۷-۱۱۶.
- سلیم بن قیس هلالی. (۱۴۰۵). *اسرار آل محمد*. تحقیق: محمدباقر انصاری‌زنجانی. قم: دلیل ما.
- شیخ‌زاده، محمد و بنی‌اسد، رضا. (۱۳۹۹). *تحلیل مضمون. مفاهیم، رویکردها و کاربردها*. تهران: لوگوس.
- شیخ‌مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳ق). *الارشاد*. قم: کنگره شیخ‌مفید.
- طبرسی، ابی‌منصور. (۱۹۶۶م). *الاحتجاج*. نجف: دارالنعمان.
- عاملی، جعفر مرتضی. (۱۳۹۴). *تاکتیک‌های جنگی دفاع از مرزهای اسلامی در دعای اهل الثغور امام‌سجاد(ع)*. ترجمه: حسن مجیدی و مطهره حسن‌بیگی. تهران: دفتر نشر معارف.
- عطاءالله، محسن. (۱۳۹۲). *روش‌های توان‌افزایی در سختی‌ها*. قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحديث.
- غنی‌پور ملک‌شاه، احمد: خوشه‌چرخ، اصغر و جابری‌نصب، نرگس. (۱۴۰۲). «مؤلفه‌های اهمیت مرزبانی در گفتمان دعایی صحیفه‌سجادیه بر مبنای نظریه زیباشناسی دریافت». *مجله دعاپژوهی*. س ۳، ش ۵، صص ۲۲-۴۱.
- فارسی‌مدان، علی. (۱۴۰۱). «بصیرت‌افزایی در نظام اعتقادی و سیاسی امام‌سجاد(ع) با تاکید بر دعای ۲۷ صحیفه‌سجادیه». *مجله دعاپژوهی*. س ۲، ش ۲، صص ۱۳۴-۱۵۷.
- فاضل‌هندی اصفهانی، محمد بن حسن. (۱۴۱۶ق). *کشف اللثام و الابهام عن قواعد الاحکام*. تحقیق: گروه پژوهش دفتر انتشارات اسلامی. قم: حوزه علمیه قم.
- قیطاسی، حسن‌رضا و رضایی، غلام‌رضا. (۱۳۹۵). *تاریخچه مرز و مرزبانی در ایران*. تهران: دانشگاه علوم انتظامی.
- کوشکی، محمدصادق. (۱۳۸۱). «بهره‌هایی از معارف سیاسی صحیفه‌سجادیه». *مجله مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی*. س ۶، ش ۱، صص ۱۴۷-۱۵۶.
- مدرسی‌چهاردهی، محمدعلی بن محمدعلی نصیر. (۱۳۶۰). *شرح صحیفه‌سجادیه*. تهران: مکتبه المرتضویه.
- ممدوحی کرمانشاهی، حسن. (۱۳۸۸). *شهود و شناخت*: ترجمه و شرح صحیفه‌سجادیه. قم: بوستان.
- میرحیدر، دره. (۱۳۸۶). *مبانی جغرافیای سیاسی*. تهران: سمت.
- نظری، علی‌اشرف. (۱۳۸۴). «تحلیل قدرت از دیدگاه استیون لوكس». فصل‌نامه *راهبرد*. ش ۳۶، صص ۳۸۳-۳۹۲.
- نیل‌فروشان، عباس و امامیان، عباس. (۱۴۰۲). «ویژگی‌های آماد و پشتیبانی جنگ‌های آینده برگرفته از تجربیات آماد و پشتیبانی». فصل‌نامه علمی *مطالعات دفاع قدس*. دوره ۹، ش ۲، صص ۸۵-۱۱۹.

